

Rat i ekocid

Usporedba rezultata, istraživanja 1992. i 1993. godine

IVAN CIFRIĆ
Filozofski fakultet,
Zagreb

UDK: 30:504
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 11. 12. 1993.

U članku se iznose rezultati empirijskog istraživanja percepcije rata i okoliša u Zagrebu 1993. godine i uspoređuju s rezultatima identičnog istraživanja u 1992. godini.

Faktorskom analizom pod komponentnim modelom uz GK kriterij dobiveno je pet faktora I reda — dimenzija nazvanih: »rat u funkciji socijalne i ekološke destrukcije« (rat kao ekocid), »oslobodilački rat opravdava ekološke posljedice«, »rat u funkciji napretka i odabiranja« (rat kao napredak), »ratna tehnika potiče materijalno-tehnički napredak i izaziva ekološke katastrofe«, »kontrola ratne tehnike je kontrola uništavanja čovjekove egzistencije«.

Vrlo je slična struktura latentnih dimenzija u 1992. i 1993. godini.

Usporedbom rezultata dvaju istraživanja, osobito t-testovima, pokazalo se da su ostali nepromijenjeni opći kriteriji vrednovanja rata i ekocida, ali se u 1993. godini razlikuju konkretni kriteriji percepcije nekih tvrdnji i shvaćanja. Smanjena je osjetljivost ispitanika na ekološke posljedice a povećana na pobjedu i oslovođenje tj. vrijednosti života.

Autor zaključuje da je do promjene došlo vjerojatno uslijed pogoršavanja socijalnog konteksta: nastavak rata i teške socijalne prilike. Pogoršanje socijalnog stanja i ratnih posljedica nije dovelo u pitanje opće vrijednosti prirode i opće osude rata kao destruktivnosti. Međutim u 1993. ostaje, kao i u 1992. dimenzija poimanja rata i kao poticajnog faktora napretka.

Ključne riječi: ekocid, ekološka svijest, genocid ekocid, okoliš, rat, studenti

1. UVODNA NAPOMENA

Društvene promjene, pa tako i sadašnja ratna situacija u Hrvatskoj i šire, potiču i empirijska istraživanja socijalnih znanosti. Kao značajnija treba spomenuti istraživanja problematike izbjeglica i prognanika (Mesić 1992, Ajduković 1992), socijalne distance i političke budućnosti (Čulig 1992), rata i ekocida (Cifrić 1992) te još neke neobjavljene rezultate.¹ Naravno, postoje različite publikacije koje s drugih aspekata dokumentiraju stradanja ljudi i okoliša.²

U ovom istraživanju ostao je konceptualni dio nepromijenjen. Promijenile su se samo neke okolnosti, za koje pretpostavljamo da su utjecale na rezultate ovoga istraživanja. Rat je ovdje shvaćen kao sredstvo (čimbenik) civilizacijske adaptacije. On je i kao priprema za obranu (Kaldor 1980) agresivno djelovanje usmjeren na ostvarivanje socijalnih ciljeva modernog razvijenog društva, procesom destrukcije drugih, u pravilu tehnički i ekonomski manje razvijenih zemalja (društava). Za razliku od »tihe adaptacije« — različitim sredstvima (krediti, tehnička i financijska pomoć itd.) — koja »nivelira« socijalne sisteme i koja tehničkim djelovanjem i entropijski djeluje i na socijalni i na prirodni, rat je neposredno mjerljiva i vidljiva strana tog procesa. Rat shvaćen kao proces destrukcije i kao proces modern-

¹ Vidi materijale skupa »Zanat sociologa«. Hrvatsko sociološko društvo. Filozofski fakultet Zagreb 8. i 9. travnja 1993.).

² Na primjer zbornik »Obzori opstanka«, Zelena akcija Zagreb, Zagreb, 1991. godine. Trenutno je objavljen i poseban broj časopisa »Društvena istraživanja« posvećena ratnim stradanjima.

izacije — kao razaranje i kao potencijalni napredak. Na konkretnoj razini rat poprma sasvim drugačije značenje — kao borba za život, slobodu itd. Rat osigurava podjelu moći, ekonomskih dobara (uključujući i prirodne resurse) prema stvarnoj moći ratne mašinerije. Možda to i odgovara suvremenom karakteru i stanju modernih društava, jer se i naša civilizacija i često kvalificira kao agresivna. Naime proces modernizacije je u 19. stoljeću slomio agrarno društvo i stvorio industrijsko, a danas — nošen razvojem znanosti i tehnike, osobito ratne tehnike — lomi industrijsko društvo i stvara »društvo rizika« (*Risikogesellschaft*) koje se oblikuje na još neviđenim i nestvarnim opasnostima koje slijede u budućnosti. Budući riziko predstavlja legitimiranje postupaka pa i ratova. To novo, još uvijek latentno društvo s bitnim obilježjem da nenormalno stanje koje se dosada (u industrijskom društvu) moglo smatrati njegovim nusproduktom, postane normalno stanje (Beck, 1986:105).

Teorijski kontekst poimanja rata kao čimbenika (civilizacijskog) svjetskog procesa adaptacija ukazuje na činjenicu da se ne radi samo o uništavanju ljudi ili tek okoliša nego i o destrukciji ljudskog obitavališta (ōikos-a) koji uključuje u sebi prirodne i socijalne uvjete.

Promjene socijalnog konteksta obilježava povećanje masovnosti izbjeglica i prognanika (uključujući i etnička čišćenja), povećanje broja osiromašenih i njihovom težnjom za mirom, izrazito socijalno diferenciranje popraćeno privrednim kriminalom i profiterstvom, povećanje nezaposlenosti itd. Sve to je po našem uvjerenju utjecalo na odgovore ispitanika.

U istraživanju polazimo od hipoteze da usvojene civilizacijske vrijednosti — neovisno o vojno-političkim i socijalnim okolnostima — predstavljaju bitne kriterije procjenjivanja prostora rat-okoliš, baš kao što smo pretpostavili da će konkretni socijalni kontekst utjecati na odgovore ispitanika. Ta hipoteza znači naše očekivanje da latentne strukture mišljenja ispitanika nisu »osiromašene« i »lišene« postojanja već dosada potvrđenih vrijednosti u istraživanjima, ali istovremeno i očekivanje da mladi nisu podlegli isključivo normativnoj snazi stvarnosti nego zadržali vrijednosti iz kojih se može utemeljiti i novo ponašanje.

2. METODOLOŠKA NAPOMENA

Socijalni kontekst tvore dvije skupine čimbenika: internalizirane **vrijednosti i aktualne političko-vojne prilike**. To znači dva kriterija percipiranja tvrdnji na ponuđenom instrumentu: vrijednosni i aktualni.

Cilj istraživanja bio je istraživanje percepcije rata i ekocida na pojedinim tvrdnjama instrumenta i utvrđivanje latentnih dimenzija prostora rat-okoliš a drugi usporedba rezultata istraživanja s rezultatima prethodnog istraživanja (1992. godine). Istraživanje je provedeno u 1992. i 1993. godini na stratificiranom reprezentativnom uzorku od 312 i 236 studenata. Instrument se sastojao³ od 15 tvrdnji kojima je pridružena skala Likertovog tipa na kojoj su ispitanici izražavali stupanj slaganja — od potpunog neslaganja (= 1) do potpunog slaganja (= 5).

Rezultati su dobiveni anketom. U obradi su korištene univarijantna statistika (za izračunavanje postotaka, aritmetičkih sredina i t-testova) te multivarijantna (za utvrđivanje latentne strukture) — faktorska analiza pod komponentnim modelom uz GK kriterij. Dobiivena bazična solucija transformirana je oblimin transformacijom u kose latentne pozicije. U interpretaciji rezultata uzeli smo matricu faktorske strukture kod koje su pojedine varijable imale koeficijent saturacije .40 i više. Za usporedbu rezultata s istraživanjem 1992. godine korišteni su t-testovi aritmetičkih sredina.

³ Jedina korekcija u instrumentu sastojala se u preformulaciji tvrdnje broj 11, pri čemu se nije mijenjao njezin smisao.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA 1993.

3.1 Karakteristike distribucija frekvencija

Sažmemo li rezultate u nekoliko rečenica, tada se može zaključiti slijedeće:

— iz »ekstremnih« odgovora nazire se **antiratni stav** kao i implicitni stav o potrebi zaštite prirode. Posljedice rata su neminovno i ekološke katastrofe. Izraženo je uvjerenje da čovjek može kontrolirati suvremenu ratnu tehniku, vjerojatno kontrolom vlastitih ratnih povra, i sprečavati uništavanje osnovice vlastite egzistencije;

— mali postotak neopredijeljenih pokazuje da najveći broj ispitanika ima **formiran stav** o prednosti pobjede (u odnosu na okoliš), o ratu kao poticaju odabiranja i selekcije i o ratnoj tehnici kao ekološkoj prijatnji. Veći postoci neopredijeljenih ukazuju na neodlučnost i **sumnju**, kod dijela ispitanika, da je rat nosilac progresa i da za slobodu i život treba upotrijebiti ratnu mašineriju pa i po cijenu ekoloških posljedica,

— odgovori ispitanika, promatrani kao »za« i »protiv« pokazuju da veoma visok postotak ispitanika izražava **antiratno** raspoloženje: rat ne može biti medij pozitivnog odabira i nosilac progresa; socijalni odnosi ne bi se trebali ratom posredovati. Rat, naprotiv, uništava osnove čovjekova života (floru i faunu). No, veoma je važno izraženo optimističko uvjerenje da čovjek može, ako želi, spriječiti ratnu mašineriju u njezinom pohodu na ljude i okoliš.

Tablica 1

Pregled rezultata po tvrdnjama

RTB	Tvrdnje	1	2	3	4	5	1+2	4+5	x	s ²
1.	Ratna razaranja donose čovjeku patnju koja je ipak prolazna, dok na prirodu ostavljaju nepovratne posljedice	18.6	44.9	10.2	22.9	3.4	63.5	26.3	2.48	1.28
2.	Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe	1.3	8.9	8.9	50.8	30.1	10.2	80.9	3.99	0.86
3.	Tamo gdje se vodi rat u najvećoj mjeri se uništava osnovica čovjekove biološke egzistencije	1.3	7.6	14.4	43.4	23.3	8.9	66.7	3.89	0.79
4.	Zagađivanje okoliša može se opravdati jedino tamo gdje se vodi oslobodilački rat	22.9	33.1	19.1	18.6	5.9	56.0	24.5	2.51	1.44
5.	Najvažnija posljedica svakog rata jest narušavanje spolne, dakle i demografske strukture pučanstva države	10.6	32.6	19.1	27.7	9.8	43.2	37.5	2.93	1.42
6.	U ratovima je najveća katastrofa to što se u ogromnim količinama troši ono što je čovječanstvu najpotrebnije: energija i sirovine	20.0	33.5	12.7	24.2	7.6	53.5	31.8	2.62	1.62

7.	Rat je nužna popratna posljedica razvoja tehnike i znanosti	23.7	36.9	11.0	19.5	8.5	60.6	28.0	2.51	1.63
8.	Pošto je čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti i potencijalne ekološke katastrofe koje bi izazvao rat	7.6	17.8	11.4	41.1	21.2	25.4	62.3	3.51	1.50
9.	Prirodno je pravo čovjeka da svoje odnose uređuje neovisno o prirodi, makar za to trebao ulaziti u ratne sukobe	47.0	32.6	11.9	7.2	0.8	79.6	8.0	1.82	0.92
10.	Nije važna priroda, važno je tko će pobijediti	61.9	22.9	6.4	5.5	3.0	84.8	8.5	1.63	1.05
11.	Kada su život i sloboda čovjeka u pitanju treba upotrijebiti sva sredstva, bez obzira na ekološke posljedice	17.8	35.6	23.3	16.5	6.4	53.4	22.9	2.58	1.32
12.	Činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja, i to najčešće u vidu ratova	9.7	27.7	31.4	26.3	4.7	37.4	39.0	2.86	1.11
13.	Što vrijedi ako čovjek preživi rat, ako je u ratu uništeno ono od čega živi, prvenstveno flora i fauna	7.2	24.6	17.4	32.2	18.6	31.8	50.8	3.31	1.51
14.	Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onoga što bi ionako propalo, kao slabo i nekvalitetno	47.5	39.8	6.4	4.2	2.1	87.3	6.3	1.74	0.83
15.	Da nije bilo ratova, čovjek do dana današnjeg ne bi koristio blagodati mnogih izuma i dostignuća (kao npr. jeftinu nuklearnu energiju)	36.0	30.5	16.1	13.1	3.8	66.5	16.9	2.18	1.37

Napomena uz Tablicu 1: RBT — Redni broj tvrdnje; 1 — uopće se ne slažem; 2 — ne slažem se; 3 — ne znam, nisam siguran; 4 — slažem se; 5 — potpuno se slažem; 1 + 2 — neslaganje; 4 + 5 — slaganje.

3.2 Struktura latentnih dimenzija

3.2.1 Faktorska struktura — oblimini

Faktorska analiza pod komponentnim modelom uz GK kriterij izdvojila je u bazičnoj soluciji pet faktora I reda koje tumače 56.5% ukupne varijance.

Tablica 2

Karakteristike bazične solucije

Faktor	Lambda	% ukupne varijance	% faktorske varijance
1.	2.811	18.7	33.09
2.	2.238	14.9	26.37
3.	1.240	8.3	14.69
4.	1.172	7.8	13.80
5.	1.016	6.8	12.03

U prvom faktoru su četiri pozitivno korelirane varijable. U sadržajnom pogledu izražena su tri problema: uništavanje energije i sirovina, flore i faune; nepovratne štete po prirodni okoliš i, narušavanje demografske strukture. Rat se ovdje negativno percipira tj. kao uništavanje prirodnih predispozicija čovjekova života, ali i kao uništavanje samih ljudi. U kontekstu našeg istraživanja radi se o percepciji rata kao čimbenika uništavanja, a prvenstveno okoliša, pa smo ga nazvali **rat u funkciji socijalne i ekološke destrukcije** (rat kao ekocid).

U drugom faktoru je također četiri pozitivno korelirane varijable. Po svojemu značenju izračeno je »opravdavanje« rata — u slučaju (1) ugroženosti čovjekovog života i njegove slobode, (2) vođenja oslobodilačkog rata i (3) ostvarivanja »prirodnog prava« čovjeka da uređuje svoje socijalne odnose. Opravdavanje rata ovdje je također u kontekstu ostvarivanja pobjede — u odnosu na posljedice po okoliš. Ispitanici eksplicite doživljavaju ekološke posljedice kao sekundarne u odnosu na uspjehe pobjede u ratu. Tek poslije pobjede treba razmišljati o problemu zaštite okoliša. U tom smislu smo i nazvali ovaj faktor **poslije oslobođenja zaštita prirode** odnosno **oslobodilački rat i pobjeda opravdavaju ekološke posljedice**.

Treći faktor sadrži također četiri negativno korelirane varijable. U njima se izražava mišljenje da rat sobom nosi pozitivne značajke — donosi mnoge blagodati a ponajprije tehničke. Razvoj tehnike i znanosti ovdje se uzimaju kao osnova na kojoj se gradi progres, a uvjetovane su upravo ratovima. Ratovi su s druge strane posljedica razvoja znanosti i tehnike. Na taj se način razvoj tehnika i znanosti neposredno dovodi u isti kontekst razvoja, a rat opravdava znanstveno-tehničkim progresom. Osim toga rat je ovdje percipiran i kao sredstvo odabiranja, selekcioniranja (u okviru čovječanstva) svega što je »suvišno« i što ne zaslužuje opstati. Jednoznačnost pozitivne percepcije uloge rata u društvu (čovječanstvu) označava ovaj faktor kao **rat u funkciji napretka** (rat kao napredak).

Četvrti faktor u sebi sadrži tri negativno korelirane varijable. On u suštini izražava sukus ocjena razvoja moderne industrijske civilizacije. S jedne strane društvene promjene a osobito u vidu ratova poticala je razvoj materijalno-tehničke civilizacije što znači i razvoja suvremene ratne tehnike. S druge pak strane cjelokupna civilizacija, osobito suvremena ratna tehnika u svojoj primjeni izaziva ekološke katastrofe. Ratovi, osobito nekoliko posljednjih kao Vijetnamski, Zaljevski, kao uostalom i rat na prostorima bivše Jugoslavije, egzemplarno dokazuju ovu tezu. U kontekstu općeg napretka (progres) ekološke su posljedice gotovo samorazumljive. Ovaj faktor možemo nazvati **ratna tehnika potiče materijalno-tehnički razvoj i izaziva ekološke katastrofe**.

Peti faktor tvore dvije varijable. Prva optimistički izražava mišljenje da čovjek može kontrolirati ratnu tehniku i spriječiti njome izazvane ekološke katastrofe, a druga konstatira da u ratovima najviše strada biološka osnova čovjekove egzistencije. Nazvali smo ga **kontrola ratne tehnike je kontrola uništenja čovjekove egzistencije**.

Tablica 3

Faktorska struktura OBL 1

1. U ratovima je najveća katastrofa to, što se u ogromnim količinama troši ono što je čovječanstvu najpotrebije: energija i sirovine (6)	.77
2. Ratna razaranja donose čovjeku patnju koja je ipak prolazna, dok na prirodu ostavljaju nepovratne posljedice (1)	.72
3. Najvažnija posljedica svakog rata jest narušavanje spolne, dakle i demografske strukture pučanstva države (5)	.57
4. Što vrijedi ako čovjek i preživi rat, ako je u ratu uništeno ono od čega živi: flora i fauna (13)	.50

Tablica 4

Faktorska struktura OBL 2

1. Kad su život i sloboda čovjeka u pitanju treba upotrijebiti sva sredstva, bez obzira na ekološke posljedice (11)	.75
2. Nije važna priroda, važno je tko će u ratu pobijediti (10)	.71
3. Zagađivanje okoliša može se opravdati jedino tamo gdje se vodi oslobodilački rat (4)	.68
4. Prirodno je pravo čovjeka da svoje odnose uređuje neovisno o prirodi, makar za to trebao ulaziti u ratne sukobe (9)	.56

Tablica 5

Faktorska struktura OBL 3

1. Da nije bilo ratova, čovjek do dana današnjeg ne bi koristio blagodati mnogih izuma i dostignuća (kao npr. jeftinu nuklearnu energiju) (15)	-.75
2. Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo kao slabo i nekvalitetno (14)	-.71
3. Rat je nužna popratna posljedica razvoja tehnike i znanosti (7)	-.71
4. Prirodno je pravo čovjeka da svoje odnose uređuje neovisno o prirodi, makar za to trebao ulaziti u ratne sukobe (9)	-.45

Tablica 6

Faktorska struktura OBL 4

1. Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe (2)	-.69
2. Činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja, i to najčešće u vidu ratova (12)	-.69
3. Rat je nužna popratna posljedica razvoja tehnike i znanosti (7)	-.45

Tablica 7

Faktorska struktura OBL 5

1. Pošto je čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti i potencijalne ekološke katastrofe koje bi izazvao rat (8)	.76
2. Tamo gdje se vodi rat, u najvećoj mjeri se uništava osnovica čovjekove biološke egzistencije (3)	.58

3.2.2 Korelacije među oblimin faktorima

Tablica 8

Matrica korelacija OBL faktora

	OBL 1	OBL 2	OBL 3	OBL 4	OBL 5
OBL 1	1.00				
OBL 2	-.08	1.00			
OBL 3	-.18	-.08	1.00		
OBL 4	-.16	.09	.04	1.00	
OBL 5	.13	-.09	.08	-.09	1.00

Iz korelacije matrice je vidljivo da su korelacije među faktorima niske što znači da dobiveni faktori postoje kao relativno samostalne dimenzije istraživnog prostora rata i ekocida. Negativne korelacije prisutne su između OBL 1, OBL 2, OBL 3 i OBL 4, jer se drugi, treći i četvrti faktor sadržajno razlikuju. Niska pozitivna korelacija ustanovljena je između OBL 1 i OBL 5. Ovo je donekle razumljivo a peti faktor se može shvatiti kao »nadopunjavanje« sadržaja prvog faktora.

4. USPOREDBA REZULTATA ISTRAŽIVANJA 1992. I 1993. GODINE

Jedan od postavljenih ciljeva u ovom članku bio je taj da se usporede dobiveni rezultati, a konstatiraju eventualne promjene i pokušaju objasniti razlike. Rezultate ćemo pokušati usporediti na tri načina tj. 1. obilježja distribucija frekvencija; 2. vrijednosti aritmetičkih sredina i 3. faktorsku strukturu.

4.1 Obilježja distribucija frekvencija

Navest ćemo one tvrdnje za koje se opredijelio najveći postotak ispitanika (bez obzira da li se radi o njihovom odbacivanju ili prihvaćanju) kao i tvrdnje s najmanje i najviše neopredijeljenih ispitanika.

Neopredijeljeni

1992.

Činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja i to najčešće u vidu ratova (12) — 30.1%

Najvažnija posljedica svakog rata jest narušavanje spolne, dakle i demografske strukture pučanstva države (5) — 24.4%

Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe (2) — 5.1%

Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo, kao slabo i nekvalitetno (14) — 9.0%

1993.

Činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja i to najčešće u vidu ratova (12) — 31.4%

Nije važna priroda, važno je tko će pobijediti (11) — 23.3%

Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe (2) — 8.9%

Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo, kao slabo i nekvalitetno (14) — 6.4%

Neprihvatanje (ne slaže se /1+2/)

1992.

Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo, kao slabo i nekvalitetno (14) — 83.1%

Nije važna priroda, važno je tko će u ratu pobijediti (10) — 82.7%

Prirodno je pravo čovjeka da svoje odnose uređuje neovisno o prirodi makar za to trebao ulaziti u ratne sukobe (9) — 78.0%

1993.

Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo, kao slabo i nekvalitetno (14) — 87.3%

Nije važna priroda, važno je tko će u ratu pobijediti (10) — 84.8%

Prirodno je pravo čovjeka da svoje odnose uređuje neovisno o prirodi, makar za to trebao ulaziti u ratne sukobe (9) — 79.6%

Prihvatanje (slaže se /4+5/)

1992.

Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke posljedice (2) — 88.1%

Tamo gdje se vodi rat u najvećoj mjeri se uništava osnovica čovjekove biološke egzistencije (3) — 76.6%

Pošto je čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti i potencijalne ekološke katastrofe (8) — 71.8%

1993.

Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke posljedice (2) — 80.9%

Tamo gdje se vodi rat u najvećoj mjeri se uništava osnovica čovjekove biološke egzistencije (3) — 66.7%

Pošto je čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti i potencijalne ekološke katastrofe (8) — 62.3%

Usporedbom broja (postotka) ispitanika i tvrdnji (s obzirom na kriterij prihvatanja, odbijanja ili neopredijeljenosti) možemo izvesti dva zaključka. Prvi se odnosi na sličnost ili različitost tvrdnji, a drugi na postotak ispitanika koji se za njih opredijelio u 1992, odnosno u 1993. godini.

Što se tiče prvog zaključka o identičnosti tvrdnji vidljivo je da su u sva tri kriterija (prihvatanje, odbijanje i neopredijeljenost — osim u jednom slučaju) sve **tvrdnje identične u oba istraživanja**. Za njih se izjasnio najveći broj (postotak) ispitanika — bilo da se s njima ne slaže (odbijanje) bilo da se s njima slaže (prihvatanje). Slično je i kod najmanje i najviše neopredijeljenih.

Glede **postotka** ispitanika u navedenim tvrdnjama može se konstatirati:

— da u pogledu neopredijeljenih (bez obzira da li se radi o tvrdnjama s najvećim ili najmanjim postotkom neopredijeljenih) nema većih razlika između prvog i drugog istraživanja,

— da u tvrdnjama s najvećim postotkom neprihvatanja također nema većih razlika,

— da su primjetne veće razlike u postotku ispitanika u prihvatanju tvrdnji. Navedene tvrdnje (druga i treća) prihvaća znatno manji postotak ispitanika u 1993. godini. Razlog ovom znatno manjem postotku u prihvatanju ovih tvrdnji vjerojatno leži u produžavanju ratnog stanja pa se ugrožavanje biološke egzistencije čovjeka ne čini toliko važna koliko neke druge stvari. Produžavanje rata očito utječe i na uvjerenje mladih da čovjek kontrolira ratnu tehniku i može spriječiti ekološke katastrofe.

4.2 Usporedba aritmetičkih sredina

Niže navedena tablica prikazuje vrijednosti aritmetičkih sredina u oba istraživanja. Iz nje se vidi da su aritmetičke sredine vrlo slične. U 1993. godini sedam tvrdnji ima veće

prosječne vrijednosti nego u 1992. godini, a u 1992. godini u odnosu na 1993. pet tvrdnji, što još uvijek ne znači da su razlike između njih statistički značajne.

Najveće razlike aritmetičkih sredina (s tim da su **x veće u 1992. godini**) su u tvrdnjama: »Ratna razaranja donose čovjeku patnju koja je ipak prolazna, dok na prirodu ostavljaju nepovratne posljedice« (1), »Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe« (2), »Pošto je čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti potencijalne ekološke katastrofe koje bi izazvao rat« (8).

Najveće pak razlike u aritmetičkim sredinama (s tim da su **x veće u 1993. godini**) vidljive su u tvrdnjama: »Rat je nužna popratna posljedica razvoja tehnike i znanosti« (7), »Kad su život i sloboda čovjeka u pitanju treba upotrijebiti sva sredstva, bez obzira na ekološke posljedice« (11), »činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja i to najčešće u vidu ratova« (12) i »Najvažnija posljedica svakog rata jest narušavanje spolne, dakle demografske strukture pučanstva države« (5). Ove razlike samo indiciraju potencijalnu statističku značajnost, koju smo precizno htjeli utvrditi za sve tvrdnje na instrumentu.

Tablica 9

T-testovi aritmetičkih sredina

Broj varijable	1992.	1993.	Nivo značajnosti
1.	2.68	2.48	.015
2.	4.20	3.99	.006
3.	3.90	3.89	.543
4.	2.39	2.51	.331
5.	2.76	2.93	.171
6.	2.56	2.62	.729
7.	1.91	2.51	.000
8.	3.78	3.51	.006
9.	1.75	1.82	.406
10.	1.73	1.63	.238
11.	1.75	2.58	.000
12.	2.65	2.86	.012
13.	3.33	3.31	.663
14.	1.80	1.74	.387
15.	2.15	2.18	.799

Zato smo se poslužili **t-testom** kojim smo utvrdili postojanje statistički značajnih razlika između pojedinih tvrdnji u istraživanju 1992. i 1993. godine. Dobivene statistički značajne razlike potvrdit će razlike u percepciji ispitanika u dotičnim tvrdnjama, a time općenito potvrditi promjene u uzorcima (populaciji) u razdoblju od godine dana.

Nivoi značajnosti pokazuju da samo u **šest tvrdnji postoje statistički značajne razlike** između aritmetičkih sredina dvaju istraživanja. To su sljedeće tvrdnje:

»Ratna razaranja donose čovjeku patnju koja je ipak prolazna, dok na prirodu ostavljaju nepovratne posljedice« (1), »Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke katastrofe« (2), »Rat je nužna popratna posljedica razvoja tehnike i znanosti« (7), »Pošto je

čovjek u stanju kontrolirati tehniku, on može kontrolirati i ratnu tehniku, pa tako može spriječiti i potencijalne ekološke katastrofe koje bi izazvao rat« (8), »Kad su život i sloboda čovjeka u pitanju treba upotrijebiti sva sredstva, bez obzira na ekološke posljedice« (11) i »činjenica je da se materijalno-tehnička civilizacija najbrže razvijala tamo gdje su se dešavala krupna društvena previranja i to najčešće u vidu ratova« (12). Kod svih ostalih tvrdnji nisu utvrđene statistički značajne razlike aritmetičkih sredina dvaju uzoraka, što znači da se nisu promijenila mišljenja mladih o navedenim tvrdnjama.

U nekim tvrdnjama (1, 2, 8) su smanjene vrijednosti aritmetičkih sredina u 1993. godini u odnosu na 1992. godinu, što znači da je došlo do **smanjenja prosječne podrške** (prihvatanja) odnosno slaganja s njima. Za razliku od tih tvrdnji, u tri tvrdnje (7, 11 i 12) povećane su vrijednosti aritmetičkih sredina u 1993. godini, što znači **prosječno povećanje njihovog prihvatanja**. Ove činjenice dozvoljavaju nam dva zaključka, iako bi svako veće uopćavanje bilo možda riskantno.

Prvi zaključak se može formulirati kao **smanjenje osjetljivosti ispitanika na utjecaj rata na destrukciju okoliša**, tj. na ekološku problematiku općenito i smanjeno povjerenje u kontrolu ratne tehnike, a drugi, s njim povezan, kao povećavanje uvjerenja da razvoj tehnike i znanosti, pa i ratne tehnike mora jednom **izazvati rat**, ali se u ratnom vohoru **može nadati** i nekih progresivnih strana, osobito ako se u prvi plan istakne sloboda i život čovjeka, a zanemare ekološke posljedice.

Zaključci se naravno moraju promatrati u kontekstu, koji je i uvjetovao promjene mišljenja ispitanika, tj. značajne razlike, a to je činjenica da je od prošlog istraživanja socijalni kontekst nepromijenjen. Štoviše pogoršana je socijalna situacija u nastavku rata. Težina ratnih sukoba po stanovništvo utjecala je na svijest o sekundarnosti ekološke problematike i primarnosti ljudskih života, na nužnost posljedica razvoja tehnika, pa i ratne ali i neku vrstu nadanja da se nakon ratnih vohora može očekivati — kako je to u povijesti bivalo — novi stupanj razvoja materijalnih i tehničkih dobara.

4.3 Usporedba faktora

Treći način usporedbe rezultata dvaju istraživanja je u osvrtu na dobivene faktore 1992. i 1993. godine, na njihovu strukturu i razlike u sadržaju.

U oba istraživanja dobiveno je po pet faktora. Prva tri faktora u svakom istraživanju nose identične nazive, dok se ostala dva faktora razlikuju. Međutim, može se primijetiti da postoje i razlike u strukturi varijabli pojedinih faktora s istim nazivom, kao i to da su dobrim dijelom neki faktori slični po sadržaju, iako se donekle razlikuju po tvrdnjama (varijablama).

Tablica 10

Nazivi OBL faktora 1992. i 1993.

Faktor	1992.	Faktor	1993.
1.	Rat u funkciji napretka i odabiranja (Rat kao napredak) 7, 12, 14, 15	1.	Rat u funkciji socijalne i ekološke destrukcije (Rat kao ekocid) 1, 5, 6, 13
2.	Rat u funkciji ekološke destrukcije (Rat kao ekocid) 2, 3—11, 13	2.	Poslije oslobođenja zaštita prirode (Oslobodilački rat opravdava ekološke posljedice) 4, 9, 10, 11

3.	Poslije oslobođenja zaštita prirode (oslobodilački rat opravdava ekološke posljedice) 4, 10	3.	Rat u funkciji napretka i odabiranja (Rat kao napredak) -7, -9, -14, -15
4.	Kontrola ratne tehnike 8	4.	Ratna tehnika potiče materijalno-tehnički napredak i izaziva ekološke katastrofe -2, -7, -12
5.	Zaštita prirode kao uvjet zaštite života čovjeka 1, 3, 4, 5, 6	5.	Kontrola ratne tehnike je kontrola uništenja čovjekove egzistencije 3, 8

Što se može zaključiti iz ove usporedbe faktora u dva istraživanja?

1. u oba istraživanja dobivene su **slične latentne dimenzije** što znači nepromijenjenost načina razmišljanja, odnosno prisutnost identičnih problema i dimenzija u prostoru rat—okoliš,

2. u oba istraživanja dobili smo dimenzije koje govore o shvaćanju rata kao pokretača **progresivnih** promjena (možda i nije sasvim opravdano ali smo to nazvali »rat kao napredak«); s druge strane poimanje rata kao **destruktivne** snage po okoliš i po ljude, što smo nazvali rat kao ekocid. Ovdje je primjetno da je u 1993. godini (OBL 1) za razliku od 1992. godine (OBL 2) pojačana socijalna dimenzija ratnih razaračkih posljedica,

3. u oba istraživanja pokazalo se prisustvo nekih **općih** kriterija tj. **vrijednosti** u skladu s kojima se procjenjuju tvrdnje, ali i **konkretnih** kriterija, tj. vrijednosti iz socijalne situacije ratnog stanja,

4. poseban faktor je izdvojio onaj (OBL 4/1992. i OBL 5/1993.) koji govori o strukturi razmišljanja ispitanika u kojoj se oblikuje svijest o potrebi kontrole ratne tehnike i sprečavanja ekoloških posljedica. U 1993. godini su u tom kontekstu naglašenije ekološke posljedice rata,

5. u tijeku godine dana došlo je do nekih promjena u strukturi letantnih dimenzija, tj. u strukturi razmišljanja mladih. Te se promjene očituju u povećanoj svijesti o tome da razvojem ratne tehnike **slijedi kad-tad i rat kao stvarnost** sa svim posljedicama; u većem isticanju **posljedica na demografsku strukturu, smanjenju** osjetljivosti na posljedice po **okoliš** a **povećavanju** osjetljivosti na posljedice po **ljude**, tj. većem uvažavanju antropogenih i socijalnih obilježja (čovjek, oslobođenje...) u odnosu na posljedice. Međutim, smanjena osjetljivost na uništavanje okoliša nije utjecala na povećanje svijesti o uništavanju ukupnih resursnih i bioloških osnova čovjekove egzistencije,

6. unatoč ovim promjenama, možemo konstatirati da mladi nisu izgubili osjetljivost na opće kriterije i vrijednosti prirode, ali su nedvojbeno povećani kriteriji koji proizlaze iz pragmatičkog rakursa. To se može najvjerojatnije objasniti time što je tijekom godine dana došlo do povećavanja ratnih djelovanja — osobito u Bosni — a što se izrazilo i na opće socijalne prilike i teže uvjete života — pad standarda, demografski gubici (možda i ispitanicima bliži u srodstvu) i opća neizvjesnost u očekivanju završetka rata.

5. ZAKLJUČAK

Analizom distribucija frekvencija pokazano je da se kod ispitanika prepoznaje antiratni stav, osobito kad je riječ o ekološkim posljedicama. No, većina ispitanika ima formiran stav o prednosti pobjede u ratu i po cijenu žrtvovanja dijelova okoliša. U odnosu na istraživanje

1992. godine gotovo je identična struktura tvrdnji bez obzira da li se radi o njihovom prihvaćanju, neodlučnosti ili odbijanju. Vrlo su jasno izražene identične tvrdnje u oba istraživanja i s veoma sličnim postocima opredijeljenih ispitanika.

Dvije najprihvaćenije tvrdnje su slijedeće: »Upotreba suvremene ratne tehnike nužno izaziva ekološke posljedice« (80.9% se slaže, a 1992. god. 88.1%), »Tamo gdje se vodi rat u najvećoj mjeri se uništava osnovica čovjekove biološke egzistencije« (66.7%, a 1992. god. 76.6%).

Dvije najmanje prihvaćene tvrdnje su slijedeće: »Rat je vrst prirodnog odabiranja; kroz njega se čovječanstvo rješava onog što bi ionako propalo kao slabo i nekvalitetno« (87.3%, a 1992. god. 83.1% ispitanika se ne slaže) i »Nije važna priroda, važno je tko će u ratu pobijediti« (84.8% ispitanika se ne slaže, a u 1992. godini 82.7%).

Faktorskom analizom pod komponentnim modelom uz GK kriterij dobivena je vrlo slična struktura faktora, što pokazuje da se latentne dimenzije nisu bitno promijenile, iako su se promijenile pojedine varijable u njima. Dobiveni su obilimn faktori slijedeći: »Rat u funkciji socijalne i ekološke destrukcije« (rat kao ekocid), »Poslije oslobođenja zaštita prirode« (oslobodilački rat opravdava ekološke posljedice), »Rat u funkciji napretka i odabiranja« (rat kao napredak), »Ratna tehnika potiče materijalno-tehnički napredak i izaziva ekološke katastrofe« i »Kontrola ratne tehnike je kontrola uništavanja čovjekove egzistencije«.

U oba istraživanja vidljivo je dvojako shvaćanje rata: kao destrukcije prirodnih dobara i ljudi i kao poticaj napretka; nisu nestale opće civilizacijske vrijednosti kojima se percipira okoliš i rat kao zlo; u 1993. godini smanjena je osjetljivost za konkretnu zaštitu okoliša i data prednost pobjedama i očuvanju života; ispitanici su svjesni da se kontrolom ratne tehnike može kontrolirati i njezin katastrofični učinak na okoliš i ljude.

Usporedbom dvaju istraživanja (pomoću t-testa aritmetičkih sredina) pokazana je promjena u 1993. godini u odnosu na 1992. u smislu smanjenja osjetljivosti ispitanika na utjecaj rata na okoliš i smanjeno je povjerenje u kontrolu ratne tehnike. Poraslo je uvjerenje da su sloboda i život bez premca i da nagomilavanje ratne tehnike mora izazvati rat.

LITERATURA:

1. Ajduković, D. /ur./ (1993). *Psihološke dimenzije progonstva*. Zagreb: Alinea.
2. Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp 1365.
3. Cifrić, I. (1992). Rat i ekocid. *Socijalna ekologija*, 1(2):143—158.
4. Council on environmental Quality/Dep. of State /Hrsg./ (1985). *Global 2000*. Der Bericht an den Presidenten. München.
5. Čaldarović, O. i sur. (ur.) (1992). *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
6. Čulig, B. (1992). Socijalna anatomija nekih političkih i kulturnih determinanti videnja poslijeratnog života u Hrvatskoj. U: Čaldarović i dr. /ur./, *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 139—157.
7. *Društvena istraživanja* (časopis) (1993). Zagreb: Institut za primijenjena društvena istraživanja 2(4—5).
8. Kaldor, M. i Robinson, J. P. (1980). Rat. U: Freemann, Ch. i Jahoda, M. (1980). *Budućnost svijeta*. Zagreb: Globus, str. 449—498.
9. Mesić, M. (1992). *Osjetljivi i ljuti ljudi*. Hrvatske izbjeglice i prognanici. Zagreb: Ured za prognanike Vlade RH i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
10. *Nacionalni izvještaj o okolišu i razvoju 1992*. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i graditeljstva.
11. Mayer-Tasch, P. C. (1987). *Die Verseuchte Landkarte*. Das granzen-lose Versagen der internationalen Umweltpolitik. München: C. H. Beck.

WAR AND ŐICOCIDE RESULTS, RESEARCH 1992. AND 1993.

IVAN CIFRIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb

This article describes results of empiric research works on perception of war and environment, carried out on representative samples of students from the University of Zagreb in 1992 (312 responders) and in 1993 (236 responders).

The examination was performed using the method of questionnaire. The instrument of 15 items was accompanied by the Lickert scale from 1 to 5. For processing of results the multivariate analysis on component model by GK and BK criteria was applied.

Both research works resulted in similar structure of five latent dimensions each, implying that the structure of thinking has essentially not changed. War is understood in two different ways: as destruction of environment and human beings, and as an impulse to progress. In 1993 the sensitivity of responders towards actual protection of nature weakened, preferring victory and preservation of life, which means that social significance of war has gained weight.

The comparison (t-tests) shows that in 1993 the sensitivity of responders towards impacts of war on environment weakened, as well as the confidence in global control of war technology. Particular emphasis was laid on the belief that accumulation of war technology necessarily causes war.

Despite their respecting the wartime circumstances in Croatia, a high percentage of responders still take into account some civilization values of environment. War is perceived as a process of adapting the social and natural system, but also as an oicocide, i.e., destruction of environment and human culture.

KEY WORDS: ecocide, ecological awareness, genocide, ōicocide, environment, war